

Ob estetičkih pojmovih uzvišena.

*Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 9 veljače 1870*

PRAVI ČLAN J. JURKOVIĆ.

I.

Duša naša tako je ustrojena, da utiske, koji je se, kriepostju čustvenoga (senzornoga) sustava, s vana dojmaju, ili na predmete t. j. na samu sebe, tielo svoje i ine stvari oko sebe proteže, stvarajući si o tih predmetih predstave, iz predstava izradjujuć pojmove, od pojmova gradeć sudove, a iz sudova izvodeć zaključke, — i to je upoznavajuća djelatnost duše; ili pako na drugi, skoro protivni način utiske one ne na predmete nego na samu sebe, i to kao subjekt, proteže, dolazeć tim u stanje, koje joj dolikuje ili nedolikuje, godi ili negodi, te ga prema tomu ili pridržati ili odbiti, a kada je minulo ili obnoviti ili mu se ugnuti nastoji. — To stanje duše čustvom zovemo.

Čovjek dakle nije samo misleće, nego je i čustvujuće bitje, podobno ne samo upoznavati nego i osjetjati, stvoreno ne samo za istinu nego i za sreću.

U dušoslovju čustva naša različito se diele: na umna, ćudoredna, pravna, estetična i t. d. Predmet ovoj razpravi uputjuje nas u područje posljednjih, to jest estetičnih čustva, koja se have oko liepa, idealna, dražestna, uzvišena i t. d. i što je tomu protivno budi u području naravi ili umjetnosti budi u umnom ili moralnom životu.

Nam je, istina, govoriti samo ob uzvišenu; ali ćemo se, ne bez potrebe, prem u kratko osvrnuti i na druge ljepotne forme, da protumačimo postanak uzvišenu i da tim jasnija i očevidnija bude ciena i vrijednost njegov.

Kako u cjelokupnom mudroslovju tako imenito u estetici prevažna je razlika forme i sadržaja, ideje i slike; jer na njih

i njihovu uzajamnom odnošaju osniva se razlika između pojedinih temeljnih ljepotnih forma, te u postupnom uzlazu od čutilne tvari do visina duhovno-moralnoga svijeta nastaju njih tri glavna razreda: nizke, jednostavno više i mješovite više ljepotne forme.

U prva dva razreda idu: ugodno, ljepušno, dražestno, krasno ili veleljepno; — čisto¹, milotno, ljubežno, liepo (u užem značenju) i dostojanstveno.

U svih tih navedenih ljepotnih formah ima surazmjerje između sadržaja i forme. Očut ljepote, ako i ne vazda jednakom mjerom, bitno se ipak oslanja na oba ta momenta, i obostrano težište još im je uvijek unutar objekta.

Nu ima i takovih ljepotnih forma, gdje to težište pada izvan objekta, i te sačinjavaju treći razred, obzirom: uzvišeno, tragično, komično i humoristično.

Sadržaj kad kada daleko premaši svaku ljudsku mjeru i naprama njemu izčezne — prem estetično još uvijek zamjerna forma; a to je uzvišeno (le sublime, das Erhabene.)

Dočim se kod liepa, koje nam je ovdje osnovnom mjerom, predmnijeva podpunu suglasje između sadržaja i forme, između ideje i njezina pojava ili slike; drugim riječima, između misaonoga elementa, kojemu je izvor um, i čutilnoga elementa, kojemu je izvor razmniva: biva te se taj odnošaj promijeniti, ideja nadmaši formu i pojav, dakako ograničen, pokaže se nemoćnim utvoriti podpunost i visinu misli, — u taj mah se preinači i estetična vrijednost objekta te stojimo pred uzvišenim. Ono dakle nije najvišim stupnjem ljepote, jer se i neredom isto tako izražava kao i suglasjem, i bitnost mu nije u podpunu razmjerju svega sa svim, nego u prevazi ideje, težeće za bezkonačnim, nad čutilnim elementom predstave. Ideja se dakle onomu tihomu jedinstvu, u koje se sa slikom stopila bijaše, otme te sliku premaši i njoj — konačnoj — bezkonačnost naproti stavi. Tim procesom nastaje prva oproti u liepu — nastaje uzvišeno.

Ovomu tumačenju primjerno i Hegel pojam uzvišena stavlja u premašaj ideje preko slike.

¹ Za ono što je Niemcem *gediegen* nisam se u našem jeziku mogao domisliti (jednoj) boljoj riječi, nego što je riječ čisto, tako, da može poslužiti jednako i u tvornom i u duševnom i u estetičnom smislu. U nas se bar čuje: čisto zlato, čist značaj i t. d.

Kant, koji je bitnost uzvišena ponajdublje proučio i misli svoje o njem mjestimice divnom jasnoćom i točnošću izrazio, zahtijeva odanj, da mu je zrienje spojeno s ideom bezkonačnosti, koju duh pomisliti može, ali razmniva uzalud obuhvatiti teži te kojom nam se u duši zapodijeva čustvo snage, nadilazeće svaku mjeru čutila.

I tuj je jasno naznačena ona gori spomenuta oprota i sukob, koji, kako vidimo, sastoji u dvojakoj zadaći: ponimanja (apprehensio) i spajanja ili obuhvatjanja (comprehensio). Prvo od njih, naime ponimanje, sve to dalje postupa; drugo pako, spajanje ili obuhvatanje, što dalje napreduje to sve mučnijim biva, i što je već spojeno sve to nejasnijim postaje. Odatle pri zrienju uzvišena nastaje ono gibanje u duši te čini, da nas uzvišeno i pritište i podiže, da nas obara i osavlja; pritište, što prekomijerna veličina predmeta razmnivu i razum, kano upoznajne sile, nadmašuje; podiže, što um, kano viša duševna sila, izpred te veličine predmeta neuzmiče. dapače prekomjernost predmeta ideji apsolutnosti uma upravo dolikuje.

Ugodnost dakle ona, što ju osjetjamo pri zrienju uzvišena, nije (kano kod liepa) čisto, nego je mješovito čustvo. Prvi nas utisak neprivlači, nego odbija i, kako rekosmo, nepodiže nego pritište. Tomu čustvu pridruži se obično (naročito kod predmeta neobičnih i dinamično uzvišenih) čustvo straha, očitujuće se nekim stezanjem srca. Nu čim duže predmet motrimo i s njim se bi reć bolje upoznajemo, tim se više gubito čustvo neugodnosti i straha, potičuće od nemoći razmnive, raste pako čustvo ugodnosti i srdačnosti, dolazeće od nastupivše djelatnosti uma. To je čustvo pobjede, kojim se bezkonačnost uznijela nad konačnošću.

Nu valja već ovdje reći, da uvijek i u svakoga tako nebiva. Gibanja naše duše nemienjaju se samo prema objektu, nego su ovisna i o subjektu. Na različite osobe nejednake naobraženosti ili u protivnih situacijah neće n. p. jednako djelovati ista pozorišna predstava, budi što je nisu jednako pojмили, budi što se onaj čas nisu nalazile u istom položaju duševnom. I o duhu dakle stoji, te će uticaj njegov biti tim jači, čim je on bogatije razvijen i za primanje utisakah tanje ustrojen. Neukost, moralna izopačenost, tupost čustva i druge zapreke, koje nas smetaju u estetičnom uživanju u obće, često su i ponimanju uzvišena na putu. Tko je mogao reći: „Neka mene sunce sjaje, a zvijezde ako će sve po-

erkati“, taj dakako neba i njegovih divota nije nikada motrio onim čustvom, iz kojega su potekle rieči: „Nebo je priestolje Njegovo, a zemlja mu je podnožje nogama.“ Ono je glupak ili bezčutnik, koji će i na pogled oluje, kada munje oblake prosiecaju i gromovi se njimi lome, ostati jedinim strahom do kraja sapet, duhom i tielom uz zemlju prikovan, zapanjen. — Koga su nevolje života teško osvojile te mu pamet i srcece zapremile: i on je sliep i gluh za sve što se izvan njega sbiva. — Dodajmo mu suhoparna učenjaka, koji se svendiljnim razčlanjivanjem, ciepanjem i svâdjanjem svačega na pravila znanosti od prvobitne naravnosti čustvah udaljuje pa i užitka, koji je u uzvišenu, lišava. Onoga jadnika žalimo, nekrivimo ga; i ovoga stradalnika znanosti žalimo, ali ga štujmo. — Odurniji nam je putenjâk, materijalista, koji sve po koristi ocjenjuje, kojega svim mišljenjem i čustvovanjem hierarhija sriedstva i ciljeva vlada; koji motreć sunce, na onoliku pogaču, a gledajuć dugu, na onoliku djevenicu pomišlja, i kojemu n. p. veličanstvena golet ledenjakâ nemože zato imati ništa uzvišena, što mu se čini, da bi mnogo uharniji bili plodni brežuljci i ravnice, žitom i drugim što je za potrošâk zasijane. — Gle onoga! More je od dua do vrha burom uzavrelo te gromovito o pećine lupa; a on se ponikle glave mirno obalom šetje i na sve to niti se neosvrtje. A i što je njemu do toga? Njegove su misli u kovčegu kod novacâ, koji ljepše zveče nego sve bure svieta; ili pak njimi traži drugo šta, čega mu more izbaciti nemože: časti, dostojanstva. To su na novac lakomci i za ugledom pohlepnici. — Što je onaj pozelenio? Piesti stište a usne grize! Odvrnimo se od njega: to je zavidni pakostnik, kojemu oči sunca nepodnose; Jago, koji uzvišeno vidi, ali ga gledati nemože, pa ga mrzi, progoni, crni i, jer se donj uzpeti nemože, u svoje ga blato povući nastoji. —

Odatle sledi, da je užitak uzvišena, gdje neima tih, od subjekta dolazećih zapreka, čustvo nesebično, neposredno, absolutno; jer nas ono s jedne strane poiznad interesâ čutilne ljudske naravi uznosi, s druge mu je pako strane predmet neosoban, t. j. medju sve ljude podieljen, pa ipak neizcerpljen.

II.

Poslje svega ovoga, što je rečeno dosada, lahko će se naći tko neuztrpljiv te će zahtievati, da već rekremo: Što je dakle uzvišeno? — da damo definiciju toga estetičnoga čustva.

Razpravljajući komus narodni ¹, imali smo i taino priliku opaziti, kako u obće stoji s definicijama u mladoj znanosti, u koje se području opet nalazimo. I za uzvišeno kada se je njekoč pitalo, zamjenjivali su se konkretni pojavi s bitnošću pojma te se je n. p. pokazivalo na uzvišenost stila. Od to doba, upored s dubljim pronicanjem u bitnost ideje napredovala je i definicija uzvišenu; ali ni ona dogmatičkom valjanostju još ustanovljena nije. Njeki među novijimi esteticima opazuju veći sklad oko toga pojma nego li oko pojma ljepote, što im se čini, da uzvišenih predmeta nije raznovrstnost tolika te se obćeniti biljezi laglje prikupiti daju. Drugi opet mniju, ako je teško ustanoviti pojam liepu, koje ipak, kano čutilna oputa (incarnatio) ili utjelova ideje, u svojoj vedroj nepomičnosti pred nami stoji: što će biti od uzvišena, te hitre munje, koju čim spetimo odmah je i nestane?

Dok se mnjenja estetikâ tako razilaze te dok se ni glavni primjeri, koji se navode, svi bez prigovora neprimaju, valjat će nam još dugo čekati na obće priznanu definiciju uzvišena; a mi ćemo međjutim dalje tumačiti narav njegovu. —

Uzvišeno je dvojake vrsti: matematično-uzvišeno, naznačujuće tjelesno prostiranje u nemjerenu dalečinu, i dinamično-uzvišeno, pojavljujuće se snagom silne djelatnosti i bujnosti. Tomu bi se mogla dodati još snaga duha ili volje: neuzkolebive, pred nikakvim zaprekami, od nikakva straha neuzmičuće volje. Moglo bi se, istina, reći, da to nije nego podčinjena vrst onomu, što smo nazvali dinamično-uzvišenim; nu, bilo kako mu drago: ono je za nas od najveće važnosti te zaslužuje da se iztakne i razpravi napose.

Matematično-uzvišenom može se n. p. nazvati pustara, Savana, velike gore, zvjezdami se osulo nebo, more itd. Rekli smo naročito, da se njim naznačuje tjelesno prostiranje u nemjerenu, ne neizmiernu dalečinu; a tim htjedosmo reći, da matematično uzvišeno nije bez mjere, nego da njim pače mjera vlada, — jer bez mjere neima sklada (harmonije), a bez sklada neima ni liepa ništa ni uzvišena —, ali mjera, koja se našoj prosudbi opire. Dok koju stvar jasnom, običnom mjerom mjerimo, dotle u njoj nemože biti uzvišena. Nebo sa svojimi zvjezdami prikazuje se zoru i čustvu kano slika doista uzvišena; ali raztvoriv ga u zvjezdovlja, izbro-

¹ V. Rad jugoslavenske akademije knj. IX.

jiv svakomu od njih pripadajuće zvijezde, izmjerivši daljinu sunca, opredieliv međusobnu daljinu zvijezda, — gubi se utisak uzvišena. Sgrada svojom veličinom i ljepotom može inače biti podobna uzbuditi u nas čustvo uzvišena; ali budi da su nam dana sva mjerila za prosudjenje njezinih veličina: tim je ono čustvo već razoreno. Egipatske piramide — čitah negdje —, djelo bez sumnje uzvišeno, udilj bi se manjimi učinile, čim bismo im stube pobrojili. Visoka i strma gora može nam se uzvišenom prikazivati samo dotle, dok joj visine i širine matematički izmjerili nismo. I u tom smislu valja za pravo dati onim, koji matematično izključuju iz područja uzvišena, jer se uporavom većega mjerila udilj i dokida Brojenje naime i mjerenje može se nastaviti bez kraja i konca te veliko što je može tim postupkom postati malenim, viseći mu vrijednost o poprimaljenu mjerilu. Govoreć dakle o matematično uzvišenu na ovom mjestu, nemislimo onu procjenu veličinâ, koja po brojevnih pojmovih i pravilih razuma biva te se logičnom naziva i navlastito u matematici uporavlja, nego onu, koja se zorom i čustvom obavlja te se estetičnom zove, a uporavlja svagdje, gdje se veličine samo okom procjenjuju, nepitajuć, koliko putah je jedna u drugoj sadržana.

Odatle sliedi, da je neizvjesnost, neopredieljenost, neomjerenost sastavnim elementom matematično-izvišenu. Oko naše nemari se ustaviti na onih tisućah zvijezda, što ih vidimo na svodu nebeskom, već onaj prostor bez granica i drugim bez broja napućujemo; gledajuć u nerazmršivu dubinu šume, rado nam se čini da se je otešla bez kraja i konca; stojeć kraj ponora, rado se podajemo užasnomu čustvu bezdna. I u tom se upravo sastoji čustvo uzvišena. Toj gorostasnosti neznanih razmierja razmniva naša, istina, do kraja odoljeti nemože; nu ta neizvjestnost, koja ju je napokon pritislula, bila joj je ipak jedinom pomoćnicom te je za bezkonačnim poletjeti mogla. —

Dinamično-uzvišenom može se nazvati: silna bura, veliki slap (vodopad), goreći vulkan, potres zemlje; velike strasti ljudske itd. Po tih primjerih vidi se, da snagu, koja se u toj vrsti uzvišena očituje, ili fizičnim ili moralnim mjerilom procjenjujemo. Fizično ili tjelesno uzvišenimi u tom smislu mogu biti samo predmeti vida i sluha; a što je duhovno uzvišeno, odnosi se na predmete prekočutilnoga svijeta; te ako nam se duhovno uzvišeno i može kadkada prikazati velikim i u prostornom t. j. ekstensivnom smislu, kano

n. p. vječnost, obično to ipak biva u smislu intenzivnom, jer nas se ponajpače velikom svojom snagom dojima. U tu vrst uzvišena spada nadasve bog, kano izvor svemu uzvišenu i samo *κατ' ἑξῆς* uzvišeno. Odatle je i nastalo, te su nekogi estetiци, krivo mnijuć, da sve što je liepo i osobnim biti ili za osobnostju težiti ima, te prema tomu tielo čovječje mjerom svake ljepote smatrajuć, pojmu uzvišenosti pripisivali bezpodobnost (*Gestaltlosigkeit*) za to, što se idea božanstva čovječjemu upodobljenju protivi. Nadalje spada u tu vrst moć božanstva, kako nam je predstavljena n. p. u bibličkoj poviesti o stvaranju svieta ili u divnom Homerovu opisu Jova, trenom očuih nebom potresujućega. Napokon spadaju ovamo svi pojavi u naravi, kojima se očituje izvanredna snaga; a i to nisu ino, nego razne forme, kojima se pojavljuje božanstvo i neizmierna moć njegova.

I dinamično-uzvišeno tim jače djeluje, čim je neizvjestnije, neomjereno, t. j. čim je razmnivi, kako velimo, polje otvorenije. Gdje je predmet jasan, točan i po svih svojih dielovih razberiv, tamo su razmnivi krila podvezana; na suprot pako, gdje su forme nestalne, nerazberive i kanoti slivene, tamo im je ona možna vladalica te ih, razigrana, pretjeruje i širi daleko preko granica realnosti. Zašto nas se — veli Beauquier¹ — uzvišene idee vječnosti, božanstvene moći, vrhunarnosti itd. najjače i nekim užasom dojmaju? — Zato, jer ih najmanje pojmimo.

„Kriepostju toga načela — veli isti pisac — biva, te nam se pucjava topova i gromova, kada se muklo tutnjeć iz daleka gorami razliega, uzvišenijom čini, nego kad ju svom silom čujemo iz bliza. Odatle takodjer dolazi, te je djelatnost i uzbudjenost razmnive najveća tamo, gdje čutila ništa neponimaju, kano sried noći i tišine. Noći, gdje nas vid, obični vodja, ostavi, sav se prostor napući sablastni i utvarami, osobito djeci i ženam, u kojih je razmniva najživlja i najneurednija. A pomislimo se u samoći, gdje mrtva tišina vlada: u kakovoj pustinji ili staroj gradini, gdje od vjekova sve spava; neće li nas tuj njeka čudna tjeskoba osvojiti? Ušima ćemo pohlepno i najmanji zvučić tražiti, krv će nam žilami silnije teći i bit će nam kano da se bojimo e će se na jednoč trgnuti strašna buka, navjestujuća provalu njeke neizmierne sile naravne.

¹ U svojoj umnoj razpravi: *Le sublime dans la musique. Revue moderne* 1869.

Ta uzvišenost podpune tišine osjetja se osobito u visokih gorah. Neizmierni vidici granita ili leda, goli i bez svake vegetacije; bijeli i studeni vrhovi, izpinjući se u visine samim oblakom nepristupne; modrina sumorne jednolikosti; tišina, koje ni najmanji popuh vjetarca nemuti ni najsitnije bagude zuk neprekida: sve se je tuj sjedinilo, da nam utisne uzvišeni utisak smrti, suhoće, pustoši. Osjetjamo, da u toj naravi nema živa, do nas samih; u toj bezkonačnoj tišini i kucanja se svojih žila plašimo te nam se čini, da veličanstvo te vječite nepomičnosti svojih misli gibanjem smutnjemo.“

Neizvjestnost dakle i neomjerenost formâ jest bitnim faktorom i pri dinamično uzvišenu; odakle sledi i to, da n. p. melodija u muzici nije podobna proizvesti čustvo uzvišena. Ona bo, s razloga svoje plastične, arhitekturne, ravnotežno odmjerene forme spada više u područje liepa nego li u područje uzvišena.

Nu ne samo u pomisli božanstva i njoj odgovarajućih predstavah; ne samo u raznih pojavih naravi, nego i u snažnih izražajih duha i volje ljudske nalazi se uzvišeno. Čovjek, kano umno i moralno bitje, u svojih ideah, svojih ganutjih i strastih, kada se uzdigne na vrhunac moći i snage, u svojoj borbi budi s dužnošću budi sa sudbinom, prikazuje posebnu vrst uzvišena, o kojoj smo, jer nas kano ljude osobitim načinom zanima, obećali progovoriti napose, te ćemo joj nadjenuti ime uzvišena ideje ili čustva.

Veličina duše, što ju obično tako zovemo, liep je ures čovjeku, biljeg dostojanstva njegova; nu kad o njoj govorimo, još za jedan stupanj stojimo izpod onoga, što je najviše, a to je uzvišenost njezina. Ona, kako liepo tumači neki umni pisac današnjega vremena¹, sastoji „u veličini duše, kojom duh k božanstvenu teži, uz prkos napastim predsudâ i interesâ, preko domašaja čutilâ i razmnive. Dostojanstvo čovjeka zahtjeva, da je vieran absolutnim zakonom razuma; odatle veličina i uznositost njegova. Nu medju veličinom i uzvišenošću duše ta je razlika, da prva neide dalje od podredbe težnja čutilne naravi pod zahtjeve razuma; druga pako čutilne elemente žrtvuje načelu dužnosti. Veličina duše, jednom stečena, postane običajnom i stalna je, poput krieposti; uzvišenost pako prosieva na mahove, u svetčanih časovih, gdje se

¹ Tiberghien: La science de l' ame, dans les limites de l' observation. Bruxelles et Liège 1868.

je mudracu boriti sa suprotivami, gdje čovjeku valja birati između vjere (čestitosti) i vremenitih dobara, između časti i života. To je prizor najdramatičniji i najpoučniji što ga može biti pod nebom; jer duh ljudski, duboko proniknut štovanjem stvari božanstvenih, daje u takovih prigodah svjedočanstvo o svom nebeskom srodstvu te poput boga lebdi u čistih predjelih dobra, iznad srote interesâ i naslada zemaljskih. Kada čovjek, popevši se do te visine, proti zlu boj bije te sve zapreke, što no ih ograničenost svieta stavlja udjelotvorenju dobra, savlada, tada se veli, da je u njem duša heroična. Taj heroizam može se očitovati u svih položajih života, gdje god je pogibelj te se je s njimi boriti, da se zadovolji dužnosti; ali u zlu neima heroâ. "Ovo posljednje valja da si za pamtimo.

Ob istom predmetu, naime uzvišenu ideu, izražava se drugi pisac, Gérando, prekrasno ovimi riečmi: „I glede značaja ima što je uzvišeno, kano i glede proizvodâ duha. Sastoji pako u tom, da se čovjek žrtvuje pozivu dobra, kada se odanj tako absolutna žrtva i sbilja traži. Tu žrtvu, pred kojom se od straha i užasa tresu podle duše, prigranjuju duše velike veseljem tako iskrenim i čistim, da im se ona više nagradom nego li žrtvom čini. Ona njim nije toliko bremenom, koje ponieti, koliko krunom, koju prihvatiti treba.“

Tko nevidi, da su nas ta razmatranja dovela u područje tragičnosti? Vratimo se još jednom na odnošaj između sadržaja i forme. Realni sadržaj prikazuje nam se na najvišem stupnju kano čovječji ili čovječjemu naličan duh; a formom, u kojoj se taj duh pojavljuje, jesu tada vanjske okolnosti života. Iz obih tih faktora sklada se, kano proizvod, sudbina ili udes toga duha. Što je duhovno uzvišeno, to je po neuzkoleljivoj stalnosti svoje volje odviše sklono, svoju prikaznu formu (t. j. one okolnosti života) prezreti te na nje udariti i tamo, gdje one kano objektivna volja (običaj, pravna norma) hoće da pažene budu. Tada se ta povriedjena forma osveti i duhovno-uzvišeno postane tragičnim, za koje se može reći, da nije ništa drugo, nego duhovna veličina u nezasluženju nesreći. —

Pristupimo k ne malo važnu pitanju: da li se zlo isto tako kano i dobro može navrnuti pod gledište uzvišena? ili drugimi riečmi: da li je etična razlika između dobra i zla od upliva na estetičnu ocjenu uzvišena?

Većina estetikâ slaže se u tom, da u estetično ocjenjivanje velikanskih duhova neulazi razlika moralne vrijednosti ili nevrijednosti njihova načina mišljenja, već da u pitanju ob uzvišenosti odlučuje jedina snaga volje, koja se u njih očituje.

Istina je, da se i liepo opire procjenjivanju svomu primješavanjem dobra Slika, ako predmetom i sablažnjiva i nemoralna, formom ipak može biti velike ljepote i estetične vrijednosti. Moralu, veli se, nije nikakova posla s estetikom. Jeli tako i s duševno-uzvišenim, o kom je govor? U umno-moralnom svijetu, neda se tajiti, i zlo nam se može prikazati uzvišenim; ali samo na neki način i pod stanovitim uvjeti. Prost zlikovac, koji bi zlo samo zla radi tvorio, ma razvio toliku snagu volje, da bi njom svet razoriti podoban bio; osvojitelj, koji bi, ponesen samo zvjerskom čudi i pakostju srдца, zašao svietom, bez ikakove druge svrhe, nemilice mačem sjeći i vatrom paliti: — bili bi, sried moralnoga razvrata, sried razvalina i krvi, strašni, užasni, mrzki i odurni — nipošto uzvišeni. Gdješto pako ljudi velika uma i silna duha, ali nemila srдца i neukrotivih strasti, mogu, težeć za svrhom, zahtjevajućom neobičnih sriedstva, počiniti puno jadâ, napuniti svet strahotami; ali budi da ih je ljuta i okrutna borba s vanjskim zaprekami stala ne manje borbe sa sobstvenom nutrašnjosti; budi da ih je vodila velika koja idea; budi da su iz čina njihovih posredno nikle posljedice po čovječanstvo i njegov napredak koristne i važne: pod timi uvjeti može nam se i zlo, veličinom razvijene snage, ili istodobno ili po vremenu prikazati uzvišenim. Ovo posljednje, naime povremena obdiva zapada obično velike osvojitelje, koje suvremenici s proljevne krvi i poharanih zemalja proklinju, a potomci im se velikanskoj snazi duha i volje kadkada dive, pošto su suze nevoljnika davno usahle, lelek umuknuo, gradovi i sela iz pepela se uzkrisila. I to je od prilike onakovo čustvo, kakovo nas obuzima, kada se iza bure pune užasa i straha, munjâ i trieskova, nebo izvedri, sunce sine i narav se u svojoj prijašnjoj milovidnoj slici, s nova razgaljena i omladjena pokaže. Minuvši pogibel, i strah se zaboravi te čustvo lagode mjesto mu preuzme.

Dosta o tom. Bilo kako mu drago; i moglo se mnienje onih, koji iz područja uzvišena etični elemenat izključuju te koli dobru toli i zlu uzvišeno pristupnim smatraju, teorijom braniti: pravo ljudsko čustvo, simpatije srдца naših uvijek će se radje, punije i bezuvjetnije priklanjati onim, koji su za velike interese čovje-

čanstva, za istinu i pravo, potpunim zatajenjem osobnih koristi, najvećom pobjedom — pobjedom samih sebe, strasti i nagnutja svojih, proti sili i laži, proti gluposti i predsudam svoga vremena teški bojak bili te osvjedočenju svomu, ako je trebalo, i najveće zemaljsko blago, život žrtvovali. U tom nam se obziru uzvišeni, sjajem božanstvenosti okruženi prikazuju te nas tihim ali čistim oduševljenjem napunjuju mučenici istine svih vremena, počamši od nebeskoga trpnika na križu do svih onih, koji, nepitajući nego glas savjesti svoje, neobzirući se niti na obećanja niti na prijetnje mogućnikâ. prezirući i krivo odsudjivanje i nerazumno odobravanje svjetine, i danas svoje nutarnje uvjerenje junačkom neustrašivostju sliede, zanj žive, trpe i umiru, primjerom potvrđujući uzvišene riječi Horacijeve: *Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae.*“

III.

Ogledavši se svojim tumačenjem uzvišena po području naravi i umno-moralnoga svijeta, ostaje nam još područje umjetnosti. A jer se umjetnost pomišlja u opreci s naravju: bit će međusobni odnošaj tih dviju vrsti uzvišena predmetom daljega razpravljanja.

Razlika između uzvišena u naravi i uzvišena u umjetnosti jest upravo tolika, kolika je n. p. između mora, neba, šumnih gora itd. u istinu ter slike predstavljajuće nam takovu okolicu; pa ako nam već narav u svojim konačnih ali velikanskih i našim ćutilom cjelokupno neobjatnih formah neprikazuje nego samo sliku bezkonačna, to nam umjetnost, idući za uzvišenim, neće moći predočiti više nego sliku te slike.

Mora dakle biti nešto, što će nam slike umjetnosti budi slikarske, budi predstavljачke, ili koje mu drago ine oživiti, primjerno uveličati ter učiniti, da se podudaraju s onim, što nam iz kruga naravi predstavljaju.

Slikari n. p. i glasbenici podhvataju se predstaviti nam pomoću bojâ i glasova često najveličanstvenije prizore naravi i života: buru na moru, bitke itd. Nu što su te slike naprama istini? I nebi li one svojim nemoćnim oponašanjem realnosti imale ostati jadnima dá i smiešnim pokuši, da nije njeke čarobne moći, koja iz tih više nego miniaturnih nacerta, realnosti primjernu veličinu razmierja prostora i snage utvara?

A koja je to divna moć? Jest ona, što ju iluzijom zovemo. Ona čini te, motreć proizvode umjetnosti, nešto drugo i nešto više osjetjamo, nego što nam se u istini pruža.

Da vidimo!

Ustavimo se pred ovom slikom, predstavljajućom bitku. Dok razmniva djelovati nepočme: što nam oči vide? Neznatan komad platna i na njem šaru različitih bojah. Nastavimo ga i uzmimo ga motriti. Onom mjerom, kako oko pojedine predmete na njem razpozna je i u cjelinu sklada, potaknuta na rad razmniva sve se to više razigrava i njezinim čarom slika sve to više oživljuje; a kada je sve oživljelo:

„Pala magla po kršnih bogazih
S hitra praha i brza olova
I od pare konjske i junačke.
Grmi, sieva, krvca se proljeva;
Grmljavina šibah i pušaka,
Zveketanje mačâ i kadara;
Nebi reko, nebesa se ore,
A planine u dubine mora?
A iz boja konji izlićaju itd.“

Ili, evo nas pred madonnom Sikstovom, djelom božanstvenoga kista Rafaela Sanzia. Kakova je ona žena s djetetom na ruci? Kakov je on starac, što pred njom kleči i krunu joj prikazuje? Ona je mati božja sa sinom božjim, a on je svemu krstjanstvu glava. Tu prestaje djelatnost vanjskoga ćutila, a razvezuje se moć razmnive. Po njoj ono ozbiljno ali blago lice gospojino nebeskim milinjem prosine i raztopi se morem milosti, kojom ona sav sviet objima; po njoj se tomu blagomu veličanstvu u osobi starčevoj sav sviet oduševljen klanja i divi; i kano što okvier ono platno, tako nadahnuta njim duša gledaočeva obuzima bezkonačnost neba i zemlje. —

Nuto daščare, koja hoće da znamenuje sviet! Ljudi što po njoj hode nisu li puki naličeni komedijaši, i što se tuj sbiva, zar nije gola lakrdija i bezposlica? — Kako da jest! kad eno onamo pohlepan za krunom knez poput krvožedna risa sve što mu je na putu sbilja podavi; kad ovamo težkom sumnjom zasliepljen ljubovnik nožem na svoju žrtvu sbilja izmahuje; kad tugom pritisnut kralj doista strašno mahnita. A što to tutnji, što li sieva? Što drugo, nego bura, munje i gromovi; ono su vještice, ono sablasti i sve strahote strašne noći. Kako da nije istina, kad nas znini

prolaze; kad nam se koža ježi, a duša stinjava; kad plačemo; kad se srdimo. — Može li se tomu tko oteti te sbilja reći: A što se to m e n e tiče? —

A dokle nas nutarnjim sadržajem svojih formah neuznose velika djela gradjevne umjetnosti? Neuzlijetjemo li na krilih razmnive nebu pod oblake, motreći poživajuće na tvrdih stupovih visoke svodove hramovah, kakovi su sv. Petra u Rimu i sv. Sofije u Carigradu?

Spomenuti nam je još osobitim načinom i glasbu, glede koje nam je i opet dobro došla gorinavedena razprava francezkoga estetika Beauquiera. On se ob ovom našem pitanju izražava kako sliedi:

„Gdje se u naravi očituje golema snaga, pratjena je ponajviše zvukom; te tako je zvuk sam sobom podoban probuditi u nas čustvo uzvišena. Sjetimo se urlave mora, udarajućega za bure o pećine silnima svojini valovi; sjetimo se divlje huke vjetrova, drmajućih šumom u gori; pomislimo na tutnjavu vatrom soptjećih vulkana, na šumjavu velikih slapova i lomljivu gromova: sve su to zvukovi, koji kano sastavni elementi ulaze u uzvišenost prizorâ naravnih.

Netreba nam reći, da umjetnost glasbena nerazpolaze sredstvi tako silnima, da samom ogromnostju zvukova može u nas proizvesti ideu uzvišena što no se zove uzvišenim snage ili dinamično uzvišenim. Golemi glasovi naravi progovaraju nam bukom, a umjetnost glasbena nebavi se bukom. Ona ju može htjeti oponašati, kako no i biva u onih sinfoničkih skladba, u kojih nam se hoće da prikaže n. p. bura na moru; ali takova oponašanja nisu nego nemoćne slike realnosti.

Nu da nam poda ideu uzvišena, o kojem je rieč, umjetnost i netreba da se utiče tomu grubomu oponašanju naravi. Nemoguć za svoju svrhu poslužiti se golemimi glasovi naravi, postići će tu svrhu i onako, ako razmnivu učini podobnom, da si te glasove predstavi. To pako biva iluzijom. Umjetnost u tom slučaju nije nego ostanom razmnive; potaknuvši ju i razbudivši, uzde joj pusti i bičem ju ošine; a ona poput divljega konja Mazepina napried juri, proždirući prostor i vrieme; te kada, nakon sve to rastućih glasova u muzici, orkestar napokon svom snagom bukne, ono, što tada čujemo, nije već pravi forte glasova i nastrojâ, nego fortissimo, podeseterostručen svom moći povećavanja, koje prinadležî našoj razmnivi.“

Tim što je sada razpravljeno, nebudi međutim rečeno, da je jedino uživanju umjetnosti nužna iluzija. Bez nje se ni naravno pravo uživati nemože; ona je obćenitom i nuždnom primjesom svakomu uživanju. Razlika je ta, da umjetnosti, hotećoj proizvesti čustvo uzvišena, tim više treba iluzije sa strane subjekta, što je ona, kako rekosmo, samo slika slici onomu, što u naravi biva.

IV.

Gdje je u estetici govor ob užitku, teško je mimoići pitanje ob onoj posljedici te funkcije, što su ju estetici liepo nazvali uzpostavom duše u naravno stanje čustvovanja, prama jurističkomu nazivu pravne blagodatne restitutionis in integrum.

I kod uzvišena valja koju reći o toj uzpostavi, te ćemo proces, kojim to biva, nazvati katarzom uzvišena.

Rieč katarza ušla je u estetiku Aristotelom, koji u svom djelu o pjesničtvu prečistnu moć, tom riečju naznačenu, pripisuje tragediji i muzici; nu viditi ćemo, da se ona nesmiye a i nemože stegnuti samo na te dvie grane umjetnosti, nego da je svojstvena svakoj umjetnosti, i ne samo umjetnosti, nego da je bitno sadržana u svem što je liepa u obće.

Kriepostju zakona o naravnom toku čustvâ svakom se podmirbom ona podjedno i prečistuju; samo što je ta prečistba na pojedina čustva i ljepotne forme različito porazdieljena.

Postanimo, veće jasnoće radi, na najnižem stupnju tjelesnih obćenitih čustva, kano što je glad, žedja, spolni nagon, mir, kretanje itd., da vidimo, kako se i u njih težnja ili požuda užitkom ili podmirbom prečistjuje. Biva naime, te ili se obe zamjenito dokidaju pa od nijedne ništa nepreostane; ili se požuda preko mjere podmiri te dosada ili ogada nastane; ili se napokon požuda podmiri dostatno, ali ipak tako, da se sasvim neizcerpi. Ovaj posljednji slučaj jest normalnim: požuda nije posve dokinuta, nego samo utišana i ublažena; podruga i bi reć žalac joj ostaje te se po njem užitka trajnom ugodnostju sjetjamo. U tom nas slučaju podmirba požude bolnoga suviška riešava, pritisak uklanja i od robstva nas požude izbavlja. Pravoga dakle i trajne uspomene užitka nije u bezobzirnoj i prekomjernoj, nego samo u umjerenoj podmirbi požude, koju ona ublažuje te podjedno čisti i bistri.

Predjimo na tako zvane niže ljepotne forme, o kojih je gori spomena bilo. Ako je istina, da čim je jače čustvo uživanja,

tim jača da je prečistba: tada će ona pri ovih ljepotnih formah biti tim znatnija, što one u umni i moralni svjeto- i samozor ulaze više od onih tjelesnih obćenitih čustva. Nu buduće da se i pri njih bavimo još sveudilj oko jednostavnih čutilnih čustva, ta pako čustva (glasovi, boje itd.) slabije dušom pokretju, to će i njihova prečistna moć biti još uvijek neznatna. Već jaču nalazimo ju kod jednostavno viših ljepotnih forma, što se tuj čustva medjusobno dotiču, što se sa gledišta konkretne pojedinosti već na gledište obćenitosti uzlazi i što nas užitak ljepote tuj već moćnije razgrieva.

Najjača je pak prečistna moć mješovitih viših ljepotnih forma, medju koje brojimo i uzvišeno; najjača s toga, što se njih čustvovanje osniva na najvišoj funkciji duše, sastojećoj u organičkom jedinstvu i uzajamnom pronicanju našega mišljenja i čutjenja. To jedinstvo podjedno nam je posrednikom najvišega užitka, što je sudjen umrlim ljudem: da nam je dano zaviriti u suvisnost vasmira te u njegovu zamršenu i prividno nerazmrsivu klupku od milijunah niti razabрати onu, što vele, crvenu nit, koju okom sljedeć sav nam se taj tobožnji metež liepm redom pretvara. Očut ljepote tuj nas silom afekta posvema obuzima te ne samo pritisak svakoga inoga čustva časimice dokida i trajno ublažava, nego i sve srodne afekte napose prečistjuje katarzom upravo onakovom, kakovu je za tragediju Aristotel u svojoj politici ustanovio.

A kakovi su to afekti, koje očut uzvišena u nas budi?

Rekli smo već, da nas uzvišeno pritište i podiže. Pritisak nas čini skrušenimi i poniznimi, podvig ponosnimi: a tim se ti afekti podjedno i prečistjuju. Kako? — to je u kratko i liepo označio pisac, kojega sam se u ovom poglavlju ponajviše držao, te koji mi je i inače u ovoj razpravi bio gdješto provodičem¹, ovimi riečmi:

„Uzvišeno oplemenjiva našu poniznost, a ponizuje ponosnost, te nas čuva, da se pred ljudmi neponištimo ni da se drzko nad nje neuznosimo.“

V.

Držao bih, da sam zadaći svojoj samo u pola zadovoljio, kad se ovom svojom razpravom nebih osvrnuo i na naš narod. Evo

¹ Horwitz: Grundlinien eines Systems der Aesthetik. Leipzig 1869.

me dakle, da se pravednomu očekivanju ovoga uglednoga zbora i osnovnoj težnji svemu radu ovoga učenoga društva i u tom obziru po mogućnosti odzovem, odužim.

Razpravljajući o narodnom komusu, nisam ni tamo mimošao pitanja o subjektivnih uvjetih različitomu shvatjanju komičnih odnošaja te sam, kako se je za onaj put dalo, iztaknuo značajna obilježja i svojstva naše šale narodne. Na takov osvrt osjetjam se ponukovanim i sada, tim više, što je predmet, o kom govorim, i višega reda i ozbiljnijega zamašaja.

Ono, što je gori više glede toga već rečeno u obće, odnosilo se je na pojedine individue i njihovo, duhovnim ustrojstvom i razpoložajem uvjetovano, različito ponimanje uzvišena. Uporavimo to na narod; ogledajmo se po spomenicima duha njegova, da mu ocienimo sposobnost za uživanje naravi (u najširem značenju), za uživanje liepa; jer subjektivna strana toga uživanja podjedno je mjerilom kulture, te svjedokom dosadašnjemu i poručanstvom budućemu razvitku umjetnosti u narodu.

Za volju predmetu, koji nas jamačno svekolike živo zanima, oprostiti će mi se, ako u tom razmatranju iz daljega popodjem te opet od čutilne tvari do visinâ duhovno-moralnoga svijeta uzidjem.

Na najnižih stupnjevima duševnoga života, gdje se radi o podmirbi tjelesnih obćenitih čustva: čim bi se čovjek razlikovao od nieme životinje, da mu taj užitak nije proniknut onim, što smo ga nazvali užitkom naravi, užitkom liepa, koji je najviši užitak i temelj svakomu užitku čovjeka dostojnu? Što bi bez njega bilo jelo, nego mekanično trpanje; što spolni užitak, nego sirova putenost; što zrienje i same liepe naravi, nego bezmisaono razabiranje razmierjâ, boja itd.

I bez sumnje: čovjek što se veli sin naravi, na najnižem stupnju razvitka duhovnoga, tako uživa, tako motri.

Što sam tim najnižim stupnjem duhovnoga života odpočeo svoje razlaganje, neućinih s toga, da narod naš uzmoram otimati prispodobu s takovim čovjekom, nego da odmah konstatujem, da je užitak na tom stupnju u našega naroda obilnom primjesom duhovnosti, izraženom u raznovrstnih običajih, svjedocima duha njegova, već odavna oplemenjen, posvetjen. Prodji tko hoćeš pjesme naše narodne, pa ćeš se uvjeriti, kako je zalogaj prijateljskim, gdješto umnim razgovorom začinjen; kako se pjesma poput vienca uz čašu privla. Čar platonskih simposija obasjava donjekle i sovrta naše

pjesme narodne. I sam rad, dok je užitkom prije umora, zar se nije pjesmom uznio nad rad životinje, nad tlaku robsku; zar nije pjesmom zadobio posvetu i pečat vrijednosti ljudske? A što ću govoriti o ljubavi, koja milodušni svoj dah pjesmom razlieva? Kud ćeš ju čistiju, kud duševniju, kud rajskiju? Ljepša i viša zajednica duša ni pomisliti se nemože. Napokon pogled na liepu narav nije samo s ljepote razmierjâ, bojâ itd. oku zabava, nego je zrienje divote vasmira, divote božje, na hladnim umom učenjačkim, nego plamkom razmnivom oduševljenika, čarobnom tom moći sluteće duše, kojoj je sunčani iztok „prozor božji“, sunce „oko božje“, duga nebeska „pâs božji“. —

I preko niskih i jednostavno viših ljepotnih forma lahko ćemo proći. Tanak smisao za mjeru i ritam zasvjedočio je naš narod raznovrstnom, prema sadržaju udesenom metričkom formom svojih pjesama, raznovrstnim značajnim taktom svojih plesova i pratilice im glasbe. Meni je dosta stvar poznatu naznačiti, a vještake čeka zadaća potanje ju proučiti i razložiti.

Sa svojih liepih boja, sa svoje spodobе i mirisa bilo je cvietje od nekada ljubimcem našega naroda. Ono je njemu simbol ljepote, nevinosti i nježnosti, zalog milosti; njim se mladi milostnici zamjenice darivaju, njemu se dieva često prispodablja, s njim se ona razumije i pouzdano razgovara. Kako se je tuj i kod sama mirisa narod naš uznio nad puku ćutilnu afekciju, svjedoči to, što mu se, po dosta naravskoj sličnosti mirisa i duše, cvietje prikazuje gdješto pod vidom i poglednikom duševnosti. U krasnoj pjesmi „Omer i Mejrima“ (Vuka St Karadjića s. n. p. I. br. 34) na domaku sprovoda Omerova veli Mejrima majci:

„Gjul miriše, mila moja majko,
Gjul miriše, Omerova duša.“

zatim:

„Oj djevojko, dušo moja,
Čim mirišu njedra tvoja?...
Oj boga mi, mlad junače,
Moja njedra nemirišu
Niti dunjom ni narančom,
Niti smiljem ni bosiljem,
Veće dušom djevojačkom.“ (V. S. K. I br. 562.)

A kako se nega i pažnja cvietja dokazom smatra ugladjena estetičnoga čustva, o tom neka svjedoči pjesma, gdje no stari svat pita:

„O tako ti, liepa Mare, pod viencem djevojko,
Što savijaš cvietje u kitice?

a ona mu stidno odgovara:

„O tako mi, stari svat od svata,
Kad me pitaš, pravo ću ti kazat:
Što ja kitim cvietje u kitice.
Kogodj bude roda gospodskoga
Primat će mi kite za darove;
Ko nebude roda gospodskoga
On na kitu neće pogledati.“ (V. S. K. I. br. 66 i 67.)

Što je cvietje medju biljem, to su pjevica medju pticama. I naš narod razumio je melodične zvukove divnoga proljetnoga p jca — slavuja, te ga često spominje u svojih pjesnah; i, kada je već govor o pticah, bio je ne manje viernim estetičkim tumačem naravi, učinivši vrana gavrana viestnikom nesreće i smrti, a sokola — kojega smo gotovo drugim narodom preoteli — reprezentantom srđčanosti i snage.

Da nespominjem redom svih ostalih ljepotnih forma, o kojih smo u rieči, navesti ću još samo njekoje.

Dražest i milinje nemože se punije čustvovati, nego što je prisposodno izraženo u ovom poznatom opisu ljepote djevojke:

„Kosa joj je kita ibrišima,
Oči su joj dva draga kamena,
Obrvice s mora pijavice,
Sried obraza rumena ružica,
Zubi su joj dva niza bisera,
Usta su joj kutija šečera;
Kad govori, ko da golub guče,
Kad se smije, ko da sunce sije,
Kad pogleda, kako sokô sivi,
Kad se šetje, kao paunice.“ (V. S. K. III. br. 78.)

Ni disanje cvietja, razgaljena jutarnjom rosom, nemože se tanjim pomisliti od čustva nježnosti, koje se razlieva njevojimi od naših narodnih pjesama.

Za liepu djevojku veli se:

„Koliko je biela i rumena,
Kada pije vodu ili vino
Vidi joj se kroz grlo bijelo.“ (V. S. K. III. 62);

zatim:

„Slavuj pile, nepoj rano,
Nebudi mi gospodara:
Sama sam ga uspavala,
Sama ću ga i buditi:
Otići ću u gradinu,
Uzabrat ću struk bosiljka,

Udrit ću ga po obrazu:

Ustaj ago, ustaj drago!

I on će se probuditi.“ (V. S. K. I. 566.)

Još je nježnije, gdje djevojka pod borom spava, a momak se moli vijoru od mora, da popuhne i odlomi listak od bora, nebi li mu se draga probudila; ili gdje momak spava, a djevojka se penje jablanu na granu pa mu suzu od obraza na lice pušta, nebi li ga probudila.

Čustvo krasote i velelijepja očituje se u raznih veoma živih, gdješto fantastičnih opisih odielâ, opremâ, bojnoga oružja, šatorâ, dvorova. Osobito su krasno opisani dvorovi Leke kapetana (V. S. K. II. br. 40) i puničin dar, zlatna košulja (V. S. K. II. br. 89.)

Dostojanstvo je formom, kojom se rado zaodjeva i prikazuje svako starješinstvo u našega naroda. Uzori su mu u narodnih pjesmah car Lazar, Strahinja ban i mnogi drugi kraljevi, vojvode, banovi i patriare. Čustvo te ljepotne forme potpunom estetičnom vrijednostju, t. j. tako, da uglednoj vanštini odjela i držanja odgovara takodjer vrlina duha, našlo je posve primjeren izraz u pjesmi „Smrt vojvode Kaice“ (V. S. K. II. 81), gdje no kralj na poziv Sibirjanin Janka:

„Odi kralju, da se poigramo“,

odgovara:

„Za nas nije vika ni skakanje,

Već gospodstvo, da gospodujemo,

Mudra pamet, da pametujemo.“ —

Sada pako idemo, da ponimanju uzvišena u dokaz potražimo primjerâ.

Matematično-uzvišenu uhodio je pravu narav, posve prema onomu što smo o tom teoretički razpravili, narod naš već epiteti, što no ih pridieva predmetom toga područja. Tako se nebo okitjuje epitetom visoka i vedra neba; polje se zove širokim, s primislju nemjerena prostranstva; noć je tamna, gora čarna, more tiho, naznačujući veličanstvo u miru za razliku od veličanstva u borbi, koje već spada u područje dinamično-uzvišena te je izraženo u onom, što često dolazi:

„Mili bože, čuda golemoga!

Ili grmi il se zemlja trese,

Ili bije morje o mramorje;

jasnu pako čustvu matematično-uzvišena dan je živ i lep izraz u onom opisu turske vojske:

„Konj do konja, junak do junaka,
 Bojna koplja kano čarna gora,
 Sve barjaci kano i oblaci,
 A čadori kao i šnjegovi;
 Da iz neba plaha kiša padne
 Nigdje nebi na zemljicu pala.“ (V. S. K. IV. br. 50.)

Važnije je za nas posmotriti, kako stojimo s dinamično-uzvišenim. Evo mu najprije objektivne slike:

„Pa kad puče trideset topova,
 Polje tutnji, a planina ječi,
 Cetinja se voda upljuskuje;
 Popadaše konji na koljena,
 A junaci mnogi potruške.“ (V. S. K. II. br. 89);

subjektivno pako čustvovanje na očigled pojavâ te ruke izriču jasno ovi stihovi:

„Liepo ti je pogledati
 Na visoko vedro nebo,
 Gdje se munja gromom igra.“ (V. S. K. I. br. 91.)

Za estetično ponimanje tih pojava u naravi važnim je dokazom i to, što ih narod naš dovodi u savez s historičnim događaji uzvišena značenja.

„Oda šta se potrese
 Vedro nebo i zemlja? —
 Rodi sveta prečista
 Rista boga našega“ (V. S. K. I. br. 210);

zatim:

„Vedro se nebo razkloni,
 Crna se zemlja zatrese,
 Dok krstiše Rista boga istina.“ (V. S. K. I. br. 202.)

Udjimo napokon u ono područje uzvišena, što smo ga nazvali uzvišenim idee i uzvišenim čustva.

Od onih gvozdenih značajeva, koji u službi istine i poštenja mogahu reći:

„I sunce će u oblake zaći,
 A ja vjerom prevrnuti neću,“

do onih velikana svjestna, klasičkoga patriotizma, koji za slavu roda i slobodu domovine neustrašivo i radostno krv prolješe, nanižala se u naših narodnih pjesmah, kano u kakovu Pantheonu, divna povorka vrličinâ i junakâ, medju kojimi, poput sunca medju zvjezdami, sjaju imena cara Lazara, Miloša Obilića, devet Jugovićah i spartanske im majke, i ostalih.

U sumračnoj davnini onih vremena pa sve do danas razabiremo navlastito dva blaga, dvie uzvišene ideje, koje su srđci svih valjanika silno zanosile te izraz svoj našle u devizi: Za krst častni i slobodu zlatnu.“

Oko ta dva dobra, najviše cienne medju ljudmi, vrtila se od njekoč sva borba našega naroda, — na borbu odsudjena.

A kolika je i koli uzvišena njegova vjera u moć i pobjedu krsta: evo krasna primjera:

„Onda stade Niko patriare,
Mahnu krstom na četiri strane,
Ustavi se na istoku sunce,
A i sjajni mjesec na zapadu;
Presušiše vode šedrvani,
Ustavi se Šarac voda hladna,
A potrese zemlja po Stambolu;
Bijele se zadrktaše kule,

A stresošē četiri planine.“ (V. S. K. III. br. 11 13 i 14);

kolike mu je pako cienne sloboda, dokazom su hekatombe junačkih života, kojih se slava natječe sa slavom termopilskih i moratonskih zatočnika, a ime im je ovjekovala vila narodnja.

Ta velika drama, i pokretni ideami uzvišena i pozorištem svoga razvoja zamjerna, tragičnosti puna, još se dovršila nije; nu pojedini nje momenti imali bi ljudem, na to pozvanim, biti silnim budilom, da nam prošlost u sadašnjosti i što je bivalo u bivanju prikažu; da veliku i uzvišenu sadržaju dostojnu umjetnu formu primaknu; da nam na tih epskih temeljih snagom stvarajućega genija nastave graditi dramu narodnu.

Što rekoh za komediju, još većim pouzdanjem velim za tragediju: Preduvjeti svi su izpunjeni; — gradivo čeka svojih graditelja.